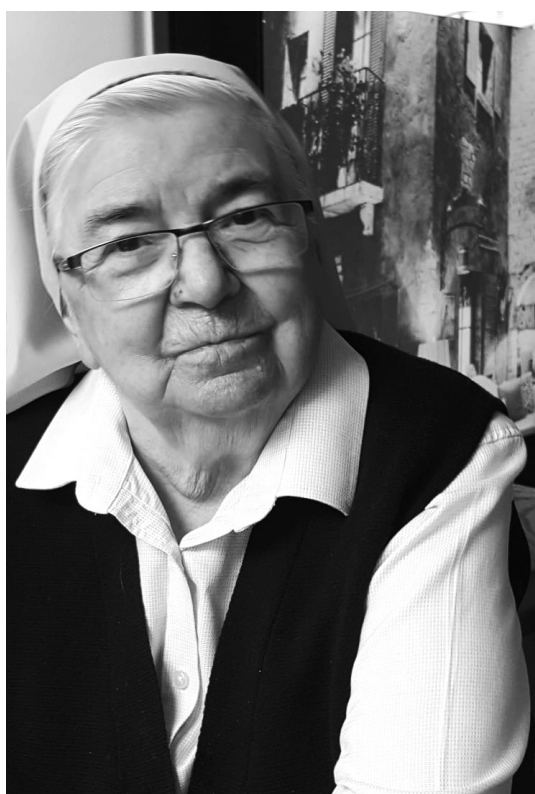

Siostra Profesor Aleksandra Witkowska OSU (1930–2024)

S. Prof. Aleksandra Witkowska OSU, Lublin, 2023 r.,
fot. E.L. Kozak OSU

20 II 2024 zmarła w Lublinie Siostra Profesor Aleksandra Witkowska.

Aleksandra Witkowska urodziła się 10 XII 1930 w Poznaniu¹. W tym mieście dorastała i ukończyła też szkołę średnią (1950), chociaż Jej dzieciństwo zostało brutalnie przerwane kilkuletnim wygnaniem z obszarów włączonych do Rzeszy. Wygnanie to spędziła z rodziną w Mielcu, w pobliskim majątku w Przecławiu i w Dębicy. Większość jej długiego życia związana była jednak z Małopolską, zarówno ze względu na miejsce zamieszkania i pracy, jak i zainteresowania naukowe. Szczególnie ważnymi miastami w jej życiu stać się miały Lublin, gdzie ukończyła studia, a następnie przeżyła 62 lata, Kraków, w którym

¹ Daty i podstawowe informacje na temat biografii Aleksandry Witkowskiej czerpałam z następujących publikacji: U. Borkowska, *Aleksandra Witkowska OSU – życie i działalność naukowa*, w: *Peregrinatio ad veritatem. Studia ofiarowane Profesor Aleksandrze Witkowskiej OSU z okazji 40-lecia pracy naukowej*, red. U. Borkowska, C. Deptuła, R. Knapieński, Z. Piłat, E. Wiśniowski, Lublin 2004, s. 7–10; L. Wojciechowski, *Witkowska Aleksandra*, w: *Encyklopedia 100-lecia KUL*, t. 2, red. E. Gigilewicz i in., Lublin 2018, s. 544–545; *Witkowska Aleksandra*, w: *Księga pamiątkowa w 75-lecie Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Wkład w kulturę polską w latach 1968–1993*, red. M. Rusecki, Lublin 1994, s. 488–189; D. Prucnal, *Witkowska Aleksandra*, biogram na stronie KUL: <kul.pl/witkowska-aleksandra-biogram_art_3088.html> [dostęp: 8.05.2024]; <<https://ihpan.edu.pl/zmarla-s-prof-aleksandra-witkowska/>> [dostęp: 9.05.2024].

odbywała formację zakonną i który stał się ważnym przedmiotem jej badań, oraz Częstochowa, w której wstąpiła do nowicjatu, a jasnogórskiemu sanktuarium poświęciła szereg wartościowych publikacji. Miała jednak i w dalszym życiu epizody wielkopolskie.

Po maturze w 1950 r. wstąpiła do Urszulanek Unii Rzymskiej. Po odbyciu nowicjatu kształciła się w zakonnym Instytucie Katechetycznym w Krakowie. W 1955 r. władze zakonne skierowały ją na studia historyczne na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Wprawdzie była to końcówka mrocznego okresu stalinowskiego, ale zarazem czas tworzenia się znakomitej kulowskiej szkoły mediewistycznej, której przewodzili profesorowie Jerzy Kłoczowski, Zygmunt Sułowski i docent Marzena Pollakówna². Studia młodej urszulanki zostały przerwane krótkim okresem pracy w liceum zakonnym w Poznaniu w roku 1957/1958. Aby nie tracić kontaktu z uniwersytecką historią, siostra-studentka uczęszczała jako wolna słuchaczka na seminarium profesorów Gerarda Labudy i Brygidy Kürbis. Konieczność wykonania zadań na rzecz zakonu nie tylko nie oderwała A. Witkowskiej od studiów uniwersyteckich, ale wręcz stała się okazją do ich wzbogacenia o nowe doświadczenia i poszerzenia horyzontów. W 1958 r. Siostra Witkowska powróciła na KUL na studia, które uwieńczyła w 1960 r. pracą magisterską pt. *Vita sanctae Kingae ducissae Cracoviensis jako źródło historyczne*, napisaną na seminarium Marzeny Pollakówny, w całości wydaną drukiem³.

Po uzyskaniu dyplomu Siostra Magister wróciła do Poznania, gdzie jeszcze dwa lata nauczwała w szkole zakonnej, co wspominała jako dobre doświadczenie⁴. W 1962 r. wróciła na KUL jako asystentka, o co władze uczelni zabiegały już od momentu uzyskania przez nią magisterium. W tym samym roku liceum urszulanek w Poznaniu zostało zlikwidowane przez władze PRL. Wymierzona w Kościół i swobody demokratyczne decyzja okazała się być może *beatum scelus*, gdyż ograniczyła możliwości innego, niż praca naukowa, wykorzystania kompetencji Siostry Witkowskiej. Wiadomo bowiem, że władze kościelne nie były nastawione zbyt przychylnie do pracy naukowej zakonnic i popierania ich karier naukowych. A. Witkowska była pierwszą siostrą zakonną zatrudnioną na KUL na etacie naukowo-dydaktycznym⁵.

Od powrotu do Lublina w 1962 r. dalsza droga życiowa Siostry Witkowskiej była związana z tym miastem. Pracując na KUL, osiągnęła dalsze stopnie naukowe: w 1967 r. doktorat, a w 1978 r. habilitację. Ponieważ KUL był w tym czasie pozbawiony prawa nadawania stopni naukowych z nauk humanistycznych, uzyskiwała je na Uniwersytecie Warszawskim (doktorat) i w Instytucie Historii PAN (habilitacja). Te formalne ograniczenia miały też i dobre skutki, jakimi była konieczność udziału w seminarium doktorskim prof. Aleksandra Gieysztora na UW i zapoznanie się uprawianymi przez jego uczniów interdyscyplinarnymi badaniami⁶. W 1987 r. otrzymała tytuł profesora nadzwyczajnego, a w 1992 r. – zwyczajnego. W latach 1985–1988 pełniła funkcję kierownika Sekcji Historii KUL. W 2004 r. przeszła na emeryturę, ale przez wiele lat kontynuowała badania naukowe i prowadziła prace doktorskie.

Kierunek badań naukowych A. Witkowskiej wyznaczył już temat (i oczywiście mistrzowska jego realizacja) Jej rozprawy magisterskiej. Praca ta poświęcona była źródłoznawczej analizie czternastowiecznego Żywotu św. Kingi. Zarówno tematyka pracy, jak i sposób jej ujęcia były wówczas na gruncie nauki polskiej nowatorskie. Analizy żywotu św. Jacka i translacji św. Floriana zajmował się Kazimierz Dobrowolski w trzeciej dekadzie XX w., ale jego ustalenia były już ok. 1960 r. przestarzałe⁷. Dwa lata przed magisterium A. Witkowskiej Brygida Kürbis opublikowała krótki artykuł na temat wartości źródłoznawczej żywotu bł. Salomei⁸. Godzi się przypomnieć, że w roku, w którym ukazała się ta rozprawka, Siostra Witkowska w trakcie rocznej przerwy w studiach na KUL uczęszczała jako wolna słuchaczka na seminarium poznańskiej mediewistki. Może więc było to jedno ze źródeł inspiracji?

W rozprawie o Żywocie św. Kingi Autorka zawarła refleksję metodologiczną w oparciu o świeże wówczas osiągnięcia naukowej hagiografii, upowszechniając na gruncie polskiej nauki prace i sposób ujęcia przedmiotu przez bollandystów. Wykazała się przy tym bardzo dużą erudycją, swobodnie poruszając się w publikacjach w języku francuskim i niemieckim. Odżegnała się zarówno od konserwatywnego, dewocyjnego traktowania źródeł hagiograficznych, jak i od postawy hiperkrytycznej, odmawiającej tego rodzaju tekstom wszelkiej wartości. Wskazała, że teksty hagiograficzne powinny być wykorzystywane, oczywiście krytycznie, nie tylko jako źródło przynoszące informacje o opisywanych wydarzeniach czy postaciach, ale także jako wytwór epoki, w której powstały, świadectwo jej mentalności i kultury⁹.

W kręgu tej samej problematyki pozostawała jej rozprawa doktorska pt. *Miracula małopolskie z XIII i XIV wieku. Studium źródłoznawcze*¹⁰, napisana pod kierunkiem prof. Aleksandra Gieysztora i obroniona w 1967 r. na UW. Dysertacja poświęcona

² R. Bender, *Historia na Wydziale Nauk Humanistycznych KUL (1918–1968)*, Roczn. Hum., 18, 1970, z. 2, s. 147–149.

³ M.H. Witkowska, *Vita sanctae Kingae ducissae Cracoviensis jako źródło historyczne*, Roczn. Hum., 10, 1961, z. 2, s. 41–166. Praca ta i kilka innych najwcześniejszych publikacji A. Witkowskiej została podpisana jej zakonnym imieniem Maria Helena, co może powodować trudności w identyfikacji autorki. Na temat imienia zakonnego por. A. Kruczek, *Aleksandra Witkowska, urszulanka, historyk. Ciekawa przeszłość*, w: *Poznaniacy II. Portretów kopa i trochę*, red. R. Brzezińska, T. Dostatni, P. Frydryszek, W. Nentwig, Poznań 1997, s. 453.

⁴ A. Kruczek, *Aleksandra Witkowska, urszulanka, historyk*, s. 454.

⁵ A. Mirek, *Obecność siostr zakonnych w życiu Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w latach 1945–1989*, Roczn. Hum., 66, 2018, z. 2 (spec.), s. 362, 365; J. Fert, *Laudacja ku czci S. Prof. Aleksandry Witkowskiej OSU, „Summarium”*, 2015, nr 44 (64), s. 84.

⁶ A. Kruczek, *Aleksandra Witkowska, urszulanka, historyk*, s. 455.

⁷ M.H. Witkowska, *Vita sanctae Kingae*, s. 47.

⁸ B. Kürbisówna, *Żywot bł. Salomei jako źródło historyczne*, w: *Studia historica. W 35-lecie pracy naukowej Henryka Łowmiańskiego*, red. A. Gieysztor i in., Warszawa 1958, s. 145–154.

⁹ M.H. Witkowska, *Vita sanctae Kingae*, s. 41–44, 56.

¹⁰ A. Witkowska, *Miracula małopolskie z XIII i XIV w. Studium źródłoznawcze*, Roczn. Hum., 19, 1971, z. 2, s. 29–161.

była analizie porównawczej miraculów czterech otaczanych kultem postaci: św. Kingi, św. Stanisława, św. Jacka i bł. Salomei. Przebadana została tradycja rękopiśmienna tych tekstów, okoliczności i cel ich spisania oraz ich forma literacka, a także wynikające z analizy tych źródeł wnioski na temat zasięgu geograficznego i społecznego poszczególnych kultów oraz mentalności i praktyk religijnych osób doznających cudów. Rozprawie doktorskiej towarzyszyło szereg drobniejszych publikacji zawierających rozważania metodologiczne i kwestie szczegółowe¹¹.

A. Witkowska nigdy nie zarzuciła badań poświęconych analizie tekstów hagiograficznych należących do różnych gatunków hagiografii. Wręcz przeciwnie, rozszerzyła zakres tych badań, obejmując nimi także teksty późnośredniowieczne, jak np. zbiory krakowskich miraculów z przełomu XV i XVI w.¹², czy też wręcz teksty staropolskie, np. dotyczące św. Szymona z Lipnicy czy bł. Jolanty¹³. Zwieńczeniem badań nad polską twórczością hagiograficzną jest opracowana wspólnie z Joanną Nastalską bibliografia polskich tekstów hagiograficznych doby staropolskiej i słownik hagiografów¹⁴. Zestawienie to, wprowadzające do obiegu naukowego wiele słabo znanych starych druków, stanowi niezbędną pomoc dla badaczy kultu świętych w dawnej Polsce i tworzonego na ziemiach Rzeczypospolitej piśmiennictwa religijnego.

Badania nad kultem świętych rozszerzyła A. Witkowska o jeszcze jeden ważny przejaw tego kultu, mianowicie patronia. Poświęciła temu zagadnieniu kilka artykułów, np. dotyczących wezwań św. Wojciecha w średniowiecznej metropolii gnieźnieńskiej¹⁵. Ukoronowaniem tych badań było systematyczne opracowanie wezwań obecnych kościołów katedralnych na terytorium Polski¹⁶.

Lektura tekstów miraculów zainspirowała Ją do badania postaw religijnych przedstawicieli niższych warstw społeczeństwa¹⁷. Istotnie, miracula są ważnym źródłem umożliwiającym poznanie życia ludzi spoza elity społecznej. Owocem tej inspiracji były badania nad religijnością ludową. Problematyka ta stała się przedmiotem rozpraw o mentalności religijnej w świetle miraculów, o gestach modlitewnych czy też praktykach wotywnych¹⁸. Najważniejsze badania z tego zakresu poświęciła A. Witkowska ruchowi pielgrzymkowemu. Szczególne Jej zainteresowanie budziły dwa ośrodki pątnicze: zespół kościołów pielgrzymkowych w późnośredniowiecznym Krakowie, który stanowił przedmiot jej rozprawy habilitacyjnej¹⁹ i szeregu artykułów, oraz sanktuarium jasnogórskie²⁰. Podobnie jak w wypadku badań nad hagiografią, A. Witkowska przekroczyła cezurę chronologiczną końca średniowiecza i poświęcała uwagę także roli ruchu pielgrzymkowego w religijności nowożytnej²¹. Poza cennymi rozprawami zainteresowania pątnictwem przyniosły opracowane wspólnie z Joanną Nastalską-Wisnicką zestawienie druków staropolskich poświęconych sanktuariom maryjnym²².

A. Witkowska nie stroniła też od współpracy interdyscyplinarnej. Włączyła się w prace kierowanego przez prof. Antoniego Jackowskiego zespołu geografów z Uniwersytetu Jagiellońskiego, badającego ruch pielgrzymkowy w jego aspektach geograficznych. Efektem tej współpracy były rozprawy dotyczące koronacji wizerunków NMP na ziemiach Rzeczypospolitej poczynając od 1717 r. i geografii polskich sanktuariów maryjnych na początku XIX w.²³ Z kolei wspólnie z kierownikiem Katedry Historii Sztuki Kościelnej KUL, ks. prof. Ryszardem Knapieńskim, prowadziła A. Witkowska badania nad ikonografią świętych. Owocem tych badań była, uzupełniająca Jej książkę o patroniach kościołów katedralnych, monografia R. Knapieńskiego²⁴ i monografia obojga autorów dotycząca ikonografii świętych w Polsce na początku XVII w., w której A. Witkowska omówiła polskie katalogi hagiograficzne²⁵.

Na uwagę zasługują szerokie kontakty międzynarodowe A. Witkowskiej, która swoje teksty publikowała we Włoszech i w Niemczech. Była członkiem zagranicznych towarzystw naukowych, takich jak: Deutsche St. Jacobus-Gesellschaft, Centre Européen de Recherche sur les Communautés, Congrégations et Ordres Religieux, Associazione Italiana per lo Studio

¹¹ Bibliografia publikacji A. Witkowskiej wydanych do 2002 r., opracowana przez Joannę Nastalską, zawarta jest w księdze jubileuszowej *Peregrinatio ad veritatem*, s. 11–19. Niektóre późniejsze (ale i wcześniejsze) publikacje zostały wydane w zbiorze Jej prac: *Sancti, miracula, peregrinationes. Wybór tekstów z lat 1974–2008*, Lublin 2009.

¹² Na ten temat np. artykuł A. Witkowskiej, *Zbiory krakowskich miracul z XV i początku XVI wieku*, w: *Mente et litteris. O kulturze i społeczeństwie wieków średnich*, red. H. Chłopocka i in., Poznań 1984, s. 299–312.

¹³ Taż, *Sancti, miracula, peregrinationes*, s. 54–81.

¹⁴ A. Witkowska, J. Nastalska, *Staropolskie piśmiennictwo hagiograficzne*, t. 1: *Słownik hagiografów polskich*, t. 2: *Bibliografia hagiografii staropolskiej*, Lublin 2007.

¹⁵ A. Witkowska, *Wojciechowe patronia w metropolii gnieźnieńskiej*, w: *Dziedzictwo kultu świętego Wojciecha. Ogólnopolska sesja z okazji jubileuszu 1000-lecia męczeństwa św. Wojciecha KUL – 22 IX 1997*, red. R. Knapieński, Lublin 1998, s. 111–132.

¹⁶ Taż, *Titulus ecclesiae. Wezwania współczesnych kościołów katedralnych w Polsce*, Warszawa 1999.

¹⁷ A. Kruczek, *Aleksandra Witkowska, urszulanka, historyk*, s. 456.

¹⁸ A. Witkowska, *Zagadnienie mentalności religijnej w świetle „Miracula” z XIII/XIV wieku*, w: *Kościół w Polsce*, t. 1: *Średniowiecze*, red. J. Kłoczowski, Kraków 1966, s. 585–630; taż, *Funkcje praktyk wotywnych w religijności ludowej późnego średniowiecza*, w: *Sztuka i ideologia XV wieku*, red. P. Skubiszewski, Warszawa 1978, s. 97–110; taż, *Gest modlitwy w zapiskach de miraculis z lat 1430–1520*, w: *Państwo – Kościół – niepodległość*, red. J. Skarbek, J. Ziółek, Lublin 1986, s. 125–131. Ostatnie dwa teksty zostały przedrukowane w zbiorze *Sancti, miracula, peregrinationes*, s. 241–261.

¹⁹ Taż, *Kulty pątnicze piętnastowiecznego Krakowa. Z badań nad miejską kulturą religijną*, Lublin 1984.

²⁰ Najwcześniejsza rozprawa z tego zakresu: taż, *Najstarsze źródła do dziejów jasnogórskiego kultu pątniczego*, „Studia Claromontana”, t. 1, 1981, s. 58–76.

²¹ Np. A. Witkowska, *Kult jasnogórski w formach pątniczych do połowy XVII wieku*, „Studia Claromontana”, 5, 1984, s. 148–223.

²² A. Witkowska, J. Nastalska-Wisnicka, *Ku ozdobie i obronie Rzeczypospolitej. Maryjne miejsca święte w drukach staropolskich*, Lublin 2013.

²³ Opublikowane w pracy zbiorowej *Przestrzeń i sacrum. Geografia kultury religijnej w Polsce i jej przemiany w okresie od XVII do XX wieku na przykładzie ośrodków kultu i migracji pielgrzymkowych*, red. A. Jackowski, Kraków 1995 (wyd. 2: 1996).

²⁴ R. Knapieński, *Katedra Historii Sztuki Kościelnej – charakterystyka badań*, *Rocz. Hum.*, 50, 2002, z. 4, s. 17; tenże, *Titulus ecclesiae. Ikonografia wezwań współczesnych kościołów katedralnych w Polsce*, Warszawa 1999.

²⁵ A. Witkowska, R. Knapieński, *Polskie niebo. Ikonografia hagiograficzna u progu XVII wieku*, Pelplin 2007.

della Santità, dei Culti e dell'Agiografia, Societas Birgitta-Europa. Była też członkiem Lubelskiego Towarzystwa Naukowego i Towarzystwa Naukowego KUL. To ostatnie towarzystwo w 2015 r. nadało jej godność członka honorowego²⁶.

Siostra Witkowska była osobą głębokiej wiary, żyjącą zgodnie ze swym powołaniem²⁷. Dlatego warto podkreślić, że w pracach poświęconych bez wyjątku historii Kościoła i życia religijnego zachowywała rygory naukowe i krytycyzm, tak jak zadeklarowała jeszcze w rozprawie magisterskiej. Fakt, iż w ten sposób postrzegano jej publikacje, potwierdza anegdota dotycząca przyznania Jej w 1985 r. przez redakcję „Echa Krakowa” I nagrody za książkę o krakowskich kultach pątniczych. Już po podjęciu tej decyzji do jury dotarła informacja, że laureatka jest zakonnicą, zatem wyróżnienie jej może w komunistycznym państwie narazić redakcję na kłopoty. Aby wybrnąć z niezręcznej sytuacji, zmieniono werdykt, nie przyznając I nagrody, lecz dwie równorzędne II nagrody i tę już Siostra Witkowska otrzymała²⁸. Historia ta jest świadectwem nie tylko stosunków panujących w schyłkowym PRL, ale także obiektywizmu tej pracy, skoro nikt z członków jury, które tak bardzo odżegnywało się od „klerykalizmu”, nie zorientował się, że Autorka jest osobą duchowną. Postawa Siostry Witkowskiej jako badaczki wydaje się być zgodna z postulatami Anzelm z Canterbury: *Fides quaerens intellectum*.

Dla zilustrowania niezależności myślenia Siostry Witkowskiej pozwolę sobie przywołać wspomnienie rodzinne. Mój Ojciec, Jerzy Starnawski, historyk literatury, w 1960 r. jako prodziekan Wydziału Nauk Humanistycznych KUL przewodniczył egzaminowi magisterskiemu Siostry. Jako filolog nie był najlepiej zorientowany w najnowszych prądach w badaniach historycznych nad hagiografią, więc zadał Magistrantce pytanie o średniowieczny żywot świętego napisany w Polsce, który, w przeciwieństwie do Żywotu św. Kingi, nie jest źródłem do historii Polski. Siostra Witkowska bez wahania odpowiedziała, że egzaminatorowi chodzi o Legendę o św. Aleksym, ale skoro została ona przetłumaczona i zaadaptowana w Polsce w XV w., to jest źródłem do historii Polski, chociażby mentalności, kultury czy języka, mimo że nie opowiada o wydarzeniach, które się w Polsce działy. Ojciec wielokrotnie z uznaniem wspominał ten egzamin, chwając nie tylko słuszność argumentów Magistrantki, ale także jej zimną krew i odwagę, by w trakcie własnego egzaminu magisterskiego podjąć polemikę z prodziekanem.

Siostra Profesor Aleksandra Witkowska wniosła duży wkład w rozwój nauki historycznej, w tym w badania źródłoznawcze. Jej odejście jest bolesną stratą.

Maria Starnawska
Instytut Historii
Uniwersytet w Siedlcach

²⁶ Członkowie honorowi TN KUL – uroczystość wręczenia dyplomów 29 maja 2015 roku, „Summarius”, 2015, nr 44 (64), s. 79–80.

²⁷ J. Fert, *Laudacja*, s. 85; A. Kruczek, *Aleksandra Witkowska, urszulanka, historyk*, s. 453, 457.

²⁸ U. Borkowska, *Aleksandra Witkowska OSU*, s. 8; A. Kruczek, *Aleksandra Witkowska, urszulanka, historyk*, s. 455–456.